

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 2

Aralık /December 2020

Kadîm Komşumuz İnan ve Şii Kùltürüne Dair Gezi Notları

Trip Notes on Our Old Neighbor Iran and Shii Culture

Alper Yıldırım

Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı

PhD. Student., Eskişehir Osmangazi University, Department of History

Eskişehir, Turkey

alper.tae@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-9803-0766>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Notlar / Notes

Geliş Tarihi / Date Received: 25.11.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 18.12.2020

Yayın Tarihi /Date Published: 31.12.2020

Atıf/Citation: Yıldırım, Alper. "Kadîm Komşumuz İnan ve Şii Kùltürüne Dair Gezi Notları", *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (Aralık 2020): 224-272.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiiestudies@gmail.com

Öz

İran gerek mezhebî gerekse siyasî tarih bakımından Ortadoğu'nun önemli merkezlerinden-
dir. Türk dış politikasında da mühim yeri olan bu kadim komşumuzu tanımak bize bölgeyi
anlamak adına farklı bakış açısı kazandıracaktır. Bu yüzden İran'ı tanımak kültürel bir faa-
liyetin yanı sıra aynı zamanda tarih bilinci açısından elzem bir görevdir. Yüzyıllarca müca-
dele içerisinde olduğumuz bu devlet, Türkiye açısından her zaman merak uyandıran bir
coğrafya olmuştur. Bu coğrafyanın keşfedilmeyi bekleyen tarihî ve kültürel yönleri, gez-
ginler açısından İran'ı cazibe merkezi haline getirmiştir. Birçok ortak noktamız bulunan
İran'ın tarihteki yeri de bu bölgenin tanıtılması bakımından ilgi çeken unsurlar arasında
yer almıştır. Üç aydan fazla kaldığım İran'da tarihi ve doğal güzellikleri görme şansı bul-
dum. Benim İran ziyaretlerimin esas amacı akademik araştırma alanı olarak İran'ı ve İran
tarihini belirlemiş olmamdı. Bundan dolayı bu coğrafyayı ziyaret etmek öncelikli hayalim
ve aynı zamanda zorunluluk olarak yerine getirmem gereken bir vazifeydi. Bu amaçla ön-
celikle bölge dilini iyi derecede öğrenmem gerektiği kanaatiyle Ankara'daki İran Kültür
Müsteşarlığı'na bağlı Farsça Öğretim Merkezi'nde bir senelik dil programını tamamladım.
Sonrasında İran seyahatlerim başladı. İran'da birçok şehre gitme ve farklı kültürleri tanıma
fırsatı elde ettim. Bu sayede gezip gördüğüm yerleri değerlendirme imkânı buldum. Bu ça-
lışmada İran'a dair edindiğim tecrübeleri ve söz konusu değerlendirmeleri kendi perspek-
tifimden aktarmaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: İran, Şiilik, Kültür, Gözlem, Tecrübe, Tarih.

Abstract

Iran is one of the important centers of the Middle East in terms of both sectarian and poli-
tical history. To know our old neighbor, that has an important place in Turkish foreign
policy, will give us a different perspective to understand the region. Therefore, getting to
know Iran is not only a cultural activity but also an essential task in terms of historical
awareness. This state, which we have been fighting for centuries, has always been a curious
geography for Turkey. The historical and cultural aspects of this geography waiting to be
explored have made Iran a center of attraction for travelers. Iran's place in history, where
we have many things in common, has also been among the elements of interest in promo-
ting this region. I had the opportunity to visit historical and natural beauties in Iran, where
I stayed for three months. The main purpose of my Iran visit was to determine Iran and its
history as an academic research area. Therefore, visiting this geography was one of my
most important dreams and also a duty that I had to fulfill as a necessity. For this purpose,
I completed it as a one-year language in the Persian Teaching Center affiliated to the Ira-
nian Undersecretariat of Culture in Ankara. After that, my Iran travel started. I had the
opportunity to visit lots of cities and get to know different cultures in Iran. There are plenty
of places you can visit and explore. In this section, I will try to convey from my perspective.

Key Words: Iran, Shiism, Culture, Observation, Experience, History.

Giriş

25 Temmuz 2016'da İstanbul'dan hava yolu ile İsfahan'a hareket ettim ve 30 Ekim'de Hoy şehri üzerinden kara yolu ile Türkiye'ye dönüş yaptım. Üç aydan fazla bir süre kaldığım İran'da tarihî ve doğal güzellikleri gezip görme imkânı buldum. Burada İran ile ilgili izlenimlerimi genel olarak görebildiğim ve ifade edebildiğim kadarıyla paylaşmaya çalışacağım.

82,9 milyon nüfusu (2014 verileri) ve 1,648,195 kilometrekare yüzölçümü¹ ile dikkat çeken İran'ın en kalabalık şehri başkent Tahran'dır. Tahran'dan sonra Meşhed, İsfahan, Tebriz gibi şehirler nüfus yoğunlukları açısından öne çıkmaktadır. Engebeli bir yapıya sahip olan İran, fizikî ve beşerî coğrafya açısından iki farklı kategoriye ayrılır. Yaylak olarak adlandırılan ve yazın tercih edilen yüksek serin bölgelerle kışın tercih edilen ve kışlak olarak adlandırılan alçak sıcak bölgeler bu kategorileri oluşturur.²

İstanbul'dan İsfahan'a indiğimde beni İlmira isimli bir arkadaşım karşıladı. İsfahan şehir merkezindeki (Çahar Bağ-ı Abbas Caddesi) bir otele yerleştikten bir süre sonra şehrin tarihi yerlerini gezmeye başladım. İlk olarak bulunduğum otelin hemen karşısında yer alan Heşt Beheşt Sarayı ve bahçesi gözüme çarptı. Burası önündeki kitâbeden anlaşıldığı üzere Safevîler döneminde Hicrî 1080 tarihinde Süleyman Şah zamanında yaptırılmıştır. Yine kitâbeden elde edilen bilgiye göre buranın adlandırılması ile ilgili birkaç hikâye mevcuttur. Bunlardan biri bu yapının odalarının, sütunlarının ve merkez salonunun elmas şeklini andırması ve dekorların bu yapıyı diğer yapılardan ayırarak adeta bir cennet imgesi oluşturmasıdır. İki katlı ve yirmi odalı olarak inşa edilmiş bu yapı Şah'ın ve ailesinin dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. Altından odalarıyla, büyüleyici dekorasyon ve mimarisiyle diğer yapılardan ayrılan saray bu sebeple Heşt Beheşt, yani sekiz cennet olarak adlandırılmıştır.

İsfahan, İran seyahatim süresince uzunca konaklama fırsatı bulduğum etkileyici bir şehirdi. Özellikle tarihî yapıları gören herkesi etkileyebilecek güzellikler barındırmaktaydı. Bunlardan en güzeli ise eşsiz mimarîsi ile Meydan-ı Nakş-ı Cihan (Nakş-ı Cihan Meydanı) ya da Meydan-ı İmam (İmam Meydanı) olarak adlandırılan yerdi. Yine Safevîler döneminde Hükümdar Şah Abbas tarafından Miladî 17. asırda inşa edilen bu yapı, dünyanın en büyük meydanları arasında yer almaktadır. Büyük bir alana inşa edilmiş bu meydanın içerisindeyken dışarıda yer alan hiçbir yapı gözükmemektedir. Meydanın doğusunda görkemli süslemeleriyle Mescid-i Şeyh Lütfullah (Şeyh Lütfullah Cami) ve güneyinde ise çinî süslemeli Mescid-i İmam (İmam Cami) yer almaktadır. Meydanın batısında ise görkemli tavan süslemeleriyle Âli Gapu olarak adlandırılan saray bulunur.

¹ İran (Toplum, Devlet ve Siyaset), Ed. Burak Tangör, (Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2016).

² Bernard Hourcade, "İran (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22: 392. Yükseltelerin büyük çoğunluğu 1000 m. - 1500 m. arasında değişmektedir. Kuzeyde yer alan Deşt-i Kevir Çölü ile güneydoğudaki Deşt-i Lût Çölü, dünyanın en önemli çölleri arasında yer alır. Bunun yanında Kuzeyde Elbruz, doğuda Kopet ve Horasan, batı ve güneyinde Zağros dağları yer alır. En büyük yükseltiler Demâvend (5610 m.), Âlemkûh (4850 m.) ve Zerdkûh (4547 m.) doruklarıdır.

İsfahan'da görülmeye değer tarihî yerlerden bir diğeri, Çehel Sütun (Kırk Sütun) Sarayı'dır. Nakş-ı Cihan Meydanı'na oldukça yakın bir konuma sahip olan bu saray esasında 20 adet sütuna sahiptir. Sarayın önündeki havuza sütunların yansısıyla kırk adet sütün görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple sarayın adı Çehel Sütun (Kırk Sütunlu Saray) olarak anılmaktadır. Safevî Şahı I. Abbas tarafından yapımına başlanan bu saray Şahın eğlence ve kabul törenlerinde kullanılmak amacıyla istifade ettiği bir yerdir. Rivayete göre Şah I. Abbas ve halefleri mevkii sahibi kişileri ve elçileri bu sarayda ya da sarayın terasındaki salonlarda kabul etmişlerdir. Mekânın içinde güzel süslemelerin yanı sıra İran'ın yaptığı savaşlarla ilgili çeşitli gravürler dikkat çekmektedir. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı gravürüdür. Burada Safevîlerin savaşı kaybetme sebebi olarak Osmanlı birliklerinin ateşli silah kullanmaları durumu tasvir edilmiştir.

Yine İsfahan'da görülmesi gereken yerler arasında Selçuklu tarihinin önemli simgelerinden, Nizamiye Medreseleri'nin kurucusu ve dönemin en başarılı vezirlerinden Nizâm-ül-Mülk'ün kabri bulunmaktadır. Sokak arasında ve karmaşık bir adreste yer alan bu türbe, benim orada bulunduğum dönemde haftanın bazı günleri ve sadece öğlene kadar açık kalmaktaydı. Bu sebeple Nizâm-ül-Mülk'ün kabrini maalesef ayrıntılı bir şekilde inceleme fırsatı bulamadım.

Türkiye'nin yaklaşık bir buçuk katı büyüklüğe sahip olan İran içinde birçok farklı etnik grup bulunmaktadır. Bunlardan biri de Ermenilerdir. İran'ın çeşitli bölgelerinde yer alan Ermeniler, İsfahan bölgesinde eski dönemlerden beri yaşamaktadırlar. Özellikle Culfa adı verilen bölge, İsfahan Ermenilerinin yoğun olarak nüfuslandığı yerlerdendir. Orada bulunduğum dönemde Culfa Mahallesi'ni ve burada yer alan Vank Kilisesi'ni gezme imkânı buldum. Kaynaklarda buranın, Safevî Şahı I. Abbas döneminde İsfahan kentini inşa etmek amacıyla Aras Nehri kenarındaki bölgelerden göç ettirilen Ermeniler için yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Güzel bir mimariye ve süsleme sanatına sahip olan kilisenin bahçesinde ilk olarak (sözde) Ermeni soykırımını anıtı dikkati çekmektedir. Bu anıtta Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı esnasında bir milyon civarında Ermeni'yi soykırıma uğrattığı iddiası yer almaktadır. Söz konusu yapıya İran resmî kurumlarınca izin verilmesi, İran'ın Ermeni meselesine bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

İsfahan'da tarihî yerlerin dışında gezilip görülmeye değer farklı mekânlar da bulunmaktadır. Gezme fırsatı bulduğum Bağ-ı Golha (Çiçekler Bahçesi) bu yerlerden biridir. Birçok farklı türdeki çiçeklerden çeşitli şekiller oluşturulan bu botanik bahçesi mutlaka görülmesi gereken yerler arasındadır.

İsfahan oldukça sıcak ve kuru bir iklime sahiptir. Özellikle yaz aylarında ve gündüzleri yakıcı ve kuru bir havası vardır. Bunda şehrin çöller bölgesine yakın olması etkilidir. İsfahan belki de bu kuru ikliminden ötürü sarı bir görünüme sahiptir. Bu da şehre gelenlere Orta Doğu'da olduklarını ziyadesiyle hissettiren önemli bir detaydır. İsfahan her ne kadar kuru bir iklime sahip olsa da şehrin ortasından Zayandeh adlı büyük bir nehir geçmektedir. Şehri ikiye ayıran bu nehir üzerinde birçok köprü yer alır. Bunlardan en meşhuru yapımı 1602 yılında tamamlanan ve Farsçada "33 köprü"

manasına gelen “Siose pol” köprüsüdür. Bu köprü 33 adet sütun üzerine inşa edildiğinden bu isimle anılmaktadır. Siose pol, köprüyü yaptıran dönemin Safevî Komutanı Allahverdi Han’ın adına atfen “Allahverdi Köprüsü” olarak da bilinir.

İran’da binaların mimarîsi Türkiye’den oldukça farklıdır. Şehrin genelinde olduğu gibi binalarda da sarı renk ve tuğla süslemeleri hakimdir. Ayrıca buradaki inşaatlar beton yerine ekseriyetle çelik iskelet üzerine inşa edilmişlerdir. Binaların dışı kadar içi de bizim kültürümüze göre farklılık arz eder. Arkadaşımın davetiyle hem kendi evlerini hem de teyzesinin evini görme imkânı bulmuştum. Genel gözlemlerim üzerine zihnimde tipik bir İran evi stili oluştu. İster müstakil ister apartman dairesi olsun buradaki evler genellikle bizde “Amerikan mutfak” olarak adlandırılan bir mutfaka sahiptirler. Bunun yanında evlerin metrekaresi fark etmeksizin salonlar oldukça geniş olarak tertip edilmiştir. Bu sebeple diğer odalar çoğunlukla küçük ve az sayıdadır. İran’da görme fırsatı bulduğum evler genellikle iki oda bir salon şeklinde dizayn edilmişlerdi. Ayrıca evlerde koltuk ve kanepeler yer almasına rağmen daha çok yerde oturma ve yer sofrası kültürü yaygındı. Bunlara ilaveten dikkatimi çeken bir diğer şey İranlıların da tıpkı bizim gibi çaya düşkünlüğüydü. Lâkin onlardaki çay içme kültürü bizdekinden farklıydı. Mesela İran’da çay bardağı diye bir şey yoktur. Bardakları genellikle büyük kupa yahut sıradan su bardağı şeklindedir. Ayrıca çaylar ekseriyetle sürekli yanan büyük semaverlerde demlenmektedir. Bunun yanında bizim “kıtlama” adını verdiğimiz şekerlerle veyahut İsfahan’a özgü “pulekî” adı verilen şekerlerle tüketilmektedir. Daha çok İsfahan bölgesinde tüketilen pilekî şekerleri, ismini muhtemelen madenî paralarındaki ince, oval şeklinden almıştır. Yöresel özelliklerin gerçek anlamda görüldüğü otantik bir coğrafyadır İran.

İran’daki yemek kültürü, kebapların haricinde bizdeki yemek kültüründen farklılık göstermektedir. İlk olarak dikkatimi çeken kahvaltılık (sobhane) kültürleridir. Yiyecek çeşitliliği oldukça az olan kahvaltılar, genelde lavaş ekmeği, reçel, peynir ve çay ile geçiştirilir. Yine yemek kültürleri ile alakalı ülkedeki pirinç tüketiminin fazlalığı dikkat çeken öğeler arasındadır. Neredeyse her “Nahar (öğle yemeği)” ve “Şam (akşam yemeği)” öğünlerinde pirinç pilavı tüketilmektedir. Bu pilav hem pirinç çeşidi hem de pişirme usulü olarak bizdekinden farklıdır. Genellikle sade veya safranlı yapılan pilav, çoğunlukla üzerinde kuş üzümüne benzeyen ve “zereşk” adı verilen bir çeşit kırmızı ve ekşimsi bir meyve ile servis edilir. Bunun yanında Gorme Sebzi, Abguşt, Aş-ı Rişte, Fesencun, Edes Polo, Zereşk Polo, Gıyme, Keşk-e Bademcun, Boryan vs. tatma imkânı bulduğum yemek türlerindedir. İran yemek kültürüne ilave olarak İranlıların öğle yemeği alışkanlıklarına değinmek istiyorum. Farsçada “Nahar” olarak adlandırılan bu öğün, İran’da çok önemlidir ve insanlar bu öğünü aksatmamaya çalışır. Nahar, bizdeki gibi çalışanların öğle molasında geçiştirdikleri bir öğün değildir. Herkes bu öğüne ehemmiyet verir.

İran’da dikkat çeken hususlardan biri de halkın spora olan ilgisidir. Her yaşta ve her kesimden insanlar birçok spor dalına meyillidir ve her alanda ülkelerini temsil eden sporcuları tanırırlar. Orta yaşın üzerindeki kadınlar dahi İran’ın milli sporcularını ismen sayabilmektedir. Bunun yanında halkın kendisi de spor yapmaya özen gösterir.

Özellikle İsfahan'da bulunduğum dönemlerde bölge insanı, her hafta sonu orada bulunan Sofeh Dağı'nda çıkarak sportif aktivitelerde bulunmaktaydılar.

İsfahan'da yaklaşık 15 gün geçirdikten sonra İran'ın kuzeyindeki Babol Şehri'ne, Kameramanlık ve Taekwondo hocalığı yapan Yusuf Golizadeh'nin yanına gitmeye karar verdim. Bu sebeple İsfahan'daki iki terminalden biri olan Sofeh Terminali'nden Babol'e doğru hareket ettim. İran'da şehirlerarası otobüsler iki çeşittir. Biri normal diğeri ise "VIP" olarak adlandırılır. "VIP" otobüsler özellikle uzun yolculuklar için tercih edilir. Bu otobüslerle özel koltukları sayesinde neredeyse yatar pozisyonda yolculuk yapmak mümkündür. Tahran aktarmalı olarak çıktığım yolculuk yaklaşık 12 saat sürdü. Sabah 06.00'da Babol çevreyolu kenarında indim ve Yusuf Hoca beni karşıladı. Babol'de ilk dikkatimi çeken kaslı ve kulakları kırık iri gençlerdi. Sonradan öğrendim ki İran'ın kuzeyi, özellikle Mazenderan Eyaleti, güreş sporunda oldukça başarılıymış ve İran Güreş Milli Takımı sporcuları daha çok bu bölgeden seçiliyormuş.

Yusuf Hoca ile buluştuktan sonra birlikte onun evine gittik. Burası da daha önce gözlemlediğim diğeri tipik İran evleri gibiydi. Bir süre dinlendikten sonra Yusuf Hoca'nın şeftali ve incir bahçelerini, pirinç tarlalarını gezdik. Mazenderan, İran'da pirinç tarımının yoğunlukla yapıldığı bir bölgedir. Esasında burada birçok tarım ürünü yetiştirilebiliyor. Bölge; sık ormanları, nemli havası ve yağış miktarıyla Karadeniz Bölgesi'ni andırmaktadır. Öyle ki bu benzerlik insanların karakterine, hatta aksanlarına dahi yansımıştır. Bölge insanı, Karadenizlilerinkine benzer bir aksanla, hızlı hızlı konuşmaktadır. Ayrıca bölgede "Mazenderani" yahut "Gileki" adı verilen ayrı bir dil konuşulmaktadır.

İki kez gittiğim Babol'de toplamda bir ay geçirmiştım. Bu süre zarfında Mazenderan Bölgesi'ni gezme fırsatım oldu. Eşsiz bir tabiata sahip bölge, şelale ve ormanları ile dikkat çekmekteydi. Daha sonra Yusuf Hoca ve arkadaşı Nazar Hoca ile birlikte, Babol'e yaklaşık yarım saat mesafede bulunan Hazar kıyısındaki Babolser Şehri'ne gittik. Küçük bir yer olan bu şehir daha çok deniz turizmi için rağbet görmekteydi. Buraya gelmişken Hazar Denizi'nde yüzme fırsatını da değerlendirdim. Oldukça ürkütücü ve dalgalı olan bu denizde yüzmek benim için farklı bir tecrübe olmuştu. Kadın ve erkeklerin birlikte denize girdiği bu bölgede kadınlar elbiseleri ile yüzmektedirler.

Babol'de bulunduğum süre boyunca oldukça farklı deneyimlerim oldu. Yusuf Hoca sayesinde Teakwondo antrenmanlarına ve müsabakalarına katılma fırsatını yakaladım. Birçok antrenörle tanıştım. Yusuf Hoca kameramanlık da yaptığından onunla beraber bölge köylerini gezip düğün kültürlerini görme imkânı buldum. Bu süreçte altı farklı köye gittim ve sekiz farklı düğünle bir cenaze merasimi gördüm. Hepsisi büyük bir tecrübe oldu benim için.

Babol'deki düğünler şehirde ve köyde farklılık göstermekteydi. Şehirdeki düğünlerde gündüz düğün salonlarında toplanılır ve kadın erkek farklı bölümlerde yer alır. Önce fon müziği eşliğinde çeşitli yemekler servis edilir. Sonrasında meyve, kuruyemiş ve içecek sevisi olur. Bu esnada erkekler kısmında damat, kadınlar kısmında ise gelin masaları tek tek dolaşmak suretiyle davetlileri selamlar. Akşam ise bizdeki sokak dü-

ğünlerini andıran bir şekilde sokakta yahut salonda kadın ve erkeklerin bir arada olduğu bir eğlence tertip edilmektedir. Köy düğünleri ise daha geleneksel ve eğlenceli bir biçimde gerçekleşmektedir. Yine düğün sabahı bir salona toplanmak sureti ile kadın, erkek farklı alanlarda yemeklerini yer, sohbet edilir. Düğün akşamı ise köy meydanında yahut düğün evinin bahçesinde kadın-erkek birlikte eğlenilir. Buradaki oyun ve müzik türleri doğal olarak bizden farklıdır. Farsça ve Mazenderanîce müzikler çalınır ve davetliler hep birlikte eğlenir. Köylerde damat köy meydanının ortasında oturulur. Akrabalar tarafından kıyafet giydirme merasimi düzenlenir. Sonrasında kadınlar kafalarının üzerinde süslü jelahtinler içerisinde bulunan çeyiz eşyalarının yer aldığı tepesilerle müzik eşliğinde damadın etrafında dönerler. Katıldığım düğünlerin birçoğunda tanık olduğum ilginç şeylerden biri de kullanımı yasak olmasına rağmen gizlice alkol servisi yapılmasıydı. “Arak” adı verilen bir tür rakı çeşidi akşam saatlerinde isteyen davetlilere servis edilmişti. Benim tanık olduğum haliyle bölge düğünleri bu şekilde gerçekleşmişti.

Babol'deki köyler ve köy evleri bizim Anadolu köylerindeki evlere benzemektedir. Genelde gri briket tuğladan inşa edilmiş evlerin önde bir bahçesi mevcuttur. Tuvaletler yine bu bahçenin içerisinde. Bahçe içinde ise tek katlı yahut iki katlı evler yer alır. Ev içinde mutfaklar şehirdekilerin aksine oturma odasından ayrıdır. Oda boyutları genelde benzer büyüklüktedir; fakat bazı yeni yapılarda yine salonlar daha geniş tutulmuştur.

Babol'de geçirdiğim süre zarfında şehir merkezinde de birçok yer gezip görmüştüm. Bunlardan biri de Babol Belediye Müzesi idi. Bu müzede Safevî Dönemi'nden kalma el yazması Kur'an-ı Kerim yer almaktadır. Ayrıca Hahamenişiyen Dönemi'nden kalma sikkeler ve Kaçarlar Devri'nden kalma bazı eserler mevcuttur. Müzeye ilk girdiğimde kapıda iki adet asker görev yapmakta idi. Bizim paramızla 1 lira gibi cüzi bir giriş ücreti ödedikten sonra bu görevli askerler bana nereli olduğumu sordular. Ben Türkiye'den geldiğimi ve Türk olduğumu söyledikten sonra bana Türkçe olarak: “Biz Türklerden para almamız” deyip paramı iade ettiler. Sonradan bu arkadaşların İran'ın Maku şehrinde geldiklerini öğrendim. Maku, Doğubeyazıt'ın karşısında yer alır ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bir şehirdir. Memleketten uzakta böyle bir Türk misafirperverliği ile karşılanmam beni ziyadesiyle mutlu etmişti.

Babol şehir merkezinde bana oldukça farklı gelen “Zurhane” adı verilen ananevî spor merkezleri vardı. Burası savaşçıları ve askerleri eğitmek için kullanılan bir çeşit geleneksel spor salonudur. Günümüzde burada gelenek olarak devam ettirilen spor çeşidi genellikle bir tür dans ve ritüel eşliğinde ağırlık kaldırmaya yöneliktir. Bir tür labut olan bu ağırlıklar dans eşliğinde omuzlara kaldırılarak icra edilir. Spor salonunun iç balkonunda sürekli bir kişi bulunur ve ritüel esnasında Hafız'dan beyitler okur.

Babol'de yaklaşık 15 gün kaldıktan sonra tekrardan İsfahan'a doğru yola çıktım. Yolculuğum esnasında yanıma oturan yol arkadaşım Mihrdad'ın Kaşkay Türklerinden olduğunu öğrendiğimde sohbetimiz giderek koyulaştı. Sonrasında Mihrdad beni Şiraz'a davet etti. Ben de İsfahan'da bir müddet kaldıktan sonra Şiraz'a gitmeye karar verdim. Altı saatlik bir otobüs yolculuğundan sonra Şiraz otogarına indim. Otogarda ilk dikkatimi çeken şey, her yerin yasemin kokmasıydı. Sonradan anladım ki tüm şehir

yasemin kokuyordu. Şiraz, İsfahan'a göre biraz daha sıcak bir bölgedir ve burada da o sarı renk tüm şehre hakimdir. Fakat yine de insanı çeken farklı bir yanı vardır bu şehrin.

Mihrdad Zolfigar adlı arkadaşım beni otogarda karşıladıktan sonra evine götürdü. Ben bir Kaşkay Türk'ünün evine misafir olacağım için oldukça heyecanlı idim. Mihrdad'ın evine ulaştığımda çok samimi karşılandım. Anne, baba ve 4 dört çocukta oluşan bir aileydi onlar. Bir çocukları da Amerika'da doktora eğitimine devam ediyordu. Evin babası Millet Bankası'ndan emekli bir memurdu. Eşi ise ev hanımıydı. Burada bulunduğum beş gün boyunca belki bir daha hiç edinmeyeceğim tecrübeler edindim. Zolfigar ailesinin özellikle bizim Türkçemize oldukça yakın bir Türkçe konuşmaları beni daha da mutlu etmişti. Ancak dillerindeki asimilasyon da gözden kaçmıyordu. Zira cümle içerisinde kullandıkları Farsça kelimeler oldukça fazlaydı. Bu bakımdan Kaşkay Türkçesinin Azerbaycan Türkçesine göre daha çok asimilasyona maruz kaldığı kolaylıkla tespit edilebilmekteydi.

Kendi aralarında sürekli Türkçe konuşan Zolfigar ailesi, televizyonda Türkiye kanalları yerine İran kanallarını ve Farsça yayınları izlemeyi tercih ediyorlardı. Ancak yine de dillerine ve kültürlerine sıkı sıkıya bağlı idiler. Özellikle evin hanımı ve onun annesi, zaman zaman ev içerisinde yöresel Kaşkay kıyafeti giyiyorlardı.

Şiraz'da kısa süreli kalmama rağmen Sadi Şirazî ve Hafız Şirazî'nin kabirlerini ziyaret etme fırsatı buldum. İkisi de birbirine yakın mesafedeydi. Kabirler aynı zamanda birer müze şeklinde yapılmıştı ve türbenin her yerinde şairlerin dizeleri yer almaktaydı. Kısacası oldukça etkileyici yerlerdi. Fakat Şiraz'da bulunduğum süre zarfında çok istememe rağmen tarihî Persopolis şehrini gezme fırsatını bulamadım. Ancak şehir merkezindeki Bazar-ı Vekil adlı tarihî çarşıyı ve Şah-ı Çerağ adı verilen Şia'nın sekizinci imamı İmam er-Rıza'nın kardeşinin türbesini görmeyi ihmal etmedim. Özellikle Bazar-ı Vekil çarşısından bahsetmek isterim. Burası Miladî 11. asırda Zend Hanedanlığı Hükümdarı Kerim Han tarafından yaptırılmış bir ticaret merkezidir. Bir çeşit kapalı çarşı tarzında olan bu mekânda kıyafetten halıya, baharattan yöresel ürünlere kadar birçok farklı ürün satılmaktaydı. Fakat benim için en dikkat çekici olan halılar ve kilimlerdi. Muazzam desenlerle yapılmış halıların yanı sıra "tablo ferş" adı verilen kilimler oldukça göz alıcıydı. Farsça bir ibare olan "Tablo ferş" Türkçede "halı tablosu" manasına gelmektedir. Kullanılan bu isim tesadüf değildir. O halıların üzerine el işçiliğiyle öyle güzel fotoğraflar yahut manzara resimleri işlenmiştir ki, gerçeğinden ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Yine şehir merkezinde dikkat çeken bir diğer yapı büyük Kerim Han Kalesi'dir. Zend Hanedanı Hükümdarı Kerim Han tarafından milâdî 1766 tarihinde Kraliyet alanı olarak yaptırılmış bu kale dörtgen yapıda ve sarı taşlarla örülmüştür.

İran'da bazı şeylerin bölgelere özgü olduğundan bahsetmiştim. Bunlardan biri de Şiraz'da meşhur "falude" adı verilen ve hamurdan yapılan bir çeşit soğuk tatlıdır. İçerisine gıda şurubu katılıp renklendirilen bu tatlı genellikle dondurma ile servis edilmektedir. Yine Şiraz'a özgü diğer türlerse havuç suyu ve şir-muz diye aldandırılan içeceklerdir. Şir-muz; süt, muz püresi, bal, ceviz, badem ve benzeri ürünlerin karışımı ile oluşturulur ve oldukça enerji verici bir içecektir.

Şiraz'daki günlerimi tamamladıktan sonra tekrar İsfahan'a döndüm. Burada bulunduğum dönemlerde her hafta salı günleri Çaharbağ-ı Abbas (payin) Caddesi trafiğe kapatılarak çeşitli etkinlikler yapılmaktaydı. Ressamlar tablolarını, el işi yapanlar ise ürünlerini sergiliyorlardı. Bunun yanında sporcular kendi kıyafetleriyle bir çeşit seramoni yürüyüşü gerçekleştiriyorlardı. Yani İsfahan'da salı günleri bir festival havasında geçiyordu.

Nakş-ı Cihan Meydanı'nın etkileyici atmosferine daha önce değinmişim. Bu sebeple İsfahan'da olduğum dönemde hemen her gün Meydan'a gitme fırsatını kaçırmıyordum. Bu arada Nakş-ı Cihan Meydanı'ndan İsfahan'da sadece "Meydan" olarak da bahsedilmektedir. Meydana gitmek istiyorum dediğinizde herkes Nakş-ı Cihan'ın kastedildiğini anlar.

İsfahan'da bir süre daha kaldıktan sonra Yezd'e gitmeye karar verdim ve Sofeh Terminali'nden yola çıktım. İsfahan ve Yezd arası otobüsle yaklaşık dört saat sürdü. Yezd terminaline indikten sonra belediye otobüsü ile aktarma yaparak daha önce belirlediğim Emir Çakmak Meydanı'na gittim. Emir Çakmak Meydanı, adını Timurular Devleti'nin Şahruh Dönemi'nde görev yapmış bir komutan olan Emir Celâleddin Çakmak Şâmî'den alır. Emir Celâleddin, Yezd'i ele geçirdikten sonra buraya birçok imaret yaptırmıştır. Bunlardan biri de Emir Çakmak Meydanı içerisinde yer alan eserlerdir. Meydan'ın içerisinde çarşı, tekke, cami ve Timurulardan kalma su ambarı yer almaktadır. Bu bölge İran Milli Eserleri Listesi'ne girmiş önemli tarihi yerlerden biridir.

Yezd, İran'da gördüğüm en sıcak bölgeydi. Bunun sebebi Yezd'in Deşt-i Lût adı verilen çölün yanında yer almasıydı. Her ne kadar yaz mevsiminde ve gündüz vakti Yezd'i dolaşmak iyi bir fikir olmasa da fazla vaktim olmadığı için bu riski göze almıştım. Yezd'in görülmeye değer mekânlarını dolaşırken tarihi bir camiye girdim ve burada Ali ve Mehdi adlı iki arkadaşla tanıştım. Meşhedli olan bu arkadaşlar Yezd'e biraz dolaşmak ve sonrasında çölde kamp kurmak için gelmişler. Bir süre sohbet ettikten sonra beni de davet ettiler. Birlikte Yezd'in eşsiz sokaklarını dolaştık. Burada sokaklar oldukça dar, evler ise kerpiç benzeri bir malzemedan yapılmış. Ayrıca Yezd çok sıcak olduğu için bölgede "badgir" yani "rüzgâr tutan" adı verilen geleneksel klimalar mevcut. Bu yapılar çeşitli boyutlarda olup içine aldığı rüzgârı alttaki su haznesi vasıtasıyla serinletip içeriye aktarmaktadır. Bölge bu tarihî badgiri ile meşhurdur.

Ali ve Mehdi ile bir müddet dolaştıktan sonra konaklamak için bir yer aradık. Sonunda geleneksel bir otel bulduk. Burada bir gece konakladıktan sonra Ateşgede adı verilen ve içerisinde kutsal bir ateşin yandığına inanılan eski Zerdüşt tapınağına gittik. İçeride hiç sönmeyen (yahut söndürülmeyen) bir ateş ile beraber binanın duvarlarında Zerdüştler için kutsal metinler yer alıyordu. Ateşgede ziyaretinden sonra birlikte Devlatabad Bahçesi'ne (Bağ-ı Devlet Abad) gittik. Burası Zend Hanedanı Hükümdarı Kerim Han zamanında inşa ettirilmiş. Oldukça güzel tasarlanmış bahçenin içerisinde yer alan iki katlı küçük bina vitray pencerelerle bezenmiş. Esasında bir çeşit badgir olan bu bina 33 metrelik yüksekliği ile dünyanın en uzun badgiri olma özelliğini taşır. Buranın bahçesinde ise içinde fiskiyeler yer alan dikdörtgen biçimli bir havuz ve ek bina yer almaktadır. Ek binanın çatısına çıkıldığında ise fazla yüksek olmayan yapılarıyla güzel Yezd manzarası izlenebilir.

Yezd'de bir gece, iki gündüz geçirdikten sonra tekrar İsfahan'a döndüm. Amacım İsfahan'da birkaç gün kalıp daha sonra eşyalarımı bıraktığım Babol'e gitmekti. İsfahan'a gittikten sonra her gün yaptığım gibi falude adı verilen bir çeşit soğuk tatlı ile dondurmamı alıp Nakş-ı Cihan Meydanı'na gittim. Burada insanlar yerlere serdikleri kilimler üzerinde oturur, sohbet eder ve geriye bir tane bile çöp kalmaz. İranlıların hassas ve nazik tavırlarından etkilenmemek mümkün değil. Meydanda oturup etrafi izlerken birden torunuyla Türkçe konuşan bir teyzeyi gördüm. Bir müddet kulak misafiri olduktan sonra yanlarına gittim ve "Türk müsünüz?" diye sordum. Teyze Türk olduğunu ve isminin de Fatma olduğunu söyledi. Fakat Fatma Teyze Türkiye Türk'ü değil, İran Türk'üydü. İran'ın Türkiye sınırındaki Hoy şehrinde gelmişler. Oğlu ile gelini gezmeye çıkmış, o da torunlarıyla ilgileniyordu. Biraz sohbet ettikten sonra teyze cebinden bir kâğıt çıkardı ve burada yazılı telefon numarasını aramam için benden ricada bulundu. Ben de kabul ettim. Teyze oğlu ile telefonda bir süre konuştu ve oğlunu yanına çağırırdı. Ben daha sonra biraz sohbet edip yanlarından ayrıldım. Fatma Teyze ile temasımız sadece bu kadardı. Ben otele döndükten sonra ertesi gün Babol'e doğru tekrar yola çıktım.

Babol'e daha önce bıraktığım bavulumu almak için gitmiştim. Fakat yine de burada yaklaşık 10 gün kaldım. Yusuf Hocalarda oturduğum bir gün tanımadığım bir numara beni aradı. Azerbaycan Türkçesi konuşan ve adının Yahya olduğunu söyleyen bu şahıs bana "Siz İsfahan'da anneme yardımcı olmuşsunuz, çok teşekkür ederim. Sizi mutlaka Hoy'a bekliyorum." diyerek beni evlerine davet etti. Anladım ki arayan Fatma Teyze'nin oğluydu. Annesi ile geçen kısa sohbetimiz için bana teşekkür etmek istemiş. Ben de biraz sohbet ettikten sonra teşekkür ederek telefonu kapattım. Aynı günün akşamı Yusuf Hocaların evinde uyurken gece aniden büyük bir sesle uyandık. Pencereden baktığımızda bir fırtına çıktığını fark ettik. Oldukça şiddetli ve korkutucu bir fırtına idi. Tabi ki gece olduğundan durumu pek kavrayamamıştık. Hava aydınlandığında birçok yerin tahrip olduğunu gördük. Fırtına şiddetli olduğu için İran televizyonlarına da konu olmuştu. O günün akşamı haberlerden sonra Yahya Abi beni tekrar aradı. Mazenderan Bölgesi'ndeki fırtına haberlere konu olduğundan beni merak etmiş. Ne büyük bir nezaket! Yine beni ısrarla davet ettikten sonra telefonu kapattı. Bense artık Hoy'a gidip bu güzel insanlarla tanışmam gerektiği kanaatine varmıştım.

Babol'de bir müddet kaldıktan sonra Meşhed'e gitmeye karar verdim. Meşhed'de konaklamam için Yusuf Hoca bir arkadaşının evini ayarlamıştı. Ben de Meşhed'e doğru yola çıktım. Yaklaşık 12 saatlik bir otobüs yolculuğunun ardından Meşhed terminaline geldim. Burası oldukça büyük ve temiz bir şehirdir. Bunun en önemli sebebi Şia'nın İnaaşeriye kolunun imamet silsilesindeki İmam Ali er-Rıza'nın kabrinin burada yer almasıdır. Bu sebeple Meşhed (şehitlik manasına gelir) İran için önemli bir dinî turizm bölgesidir ve İran'ın en büyük ikinci şehridir. Horasan Eyaleti içerisinde yer alan şehirde Farısların yanı sıra Horasan Türkleri ve İran Türkmenleri yaşar. Bunların dışında bölge İran'ın hemen her yerinden turist çeker.

Meşhed terminaline indikten sonra Yusuf Hoca'nın arkadaşı Murtaza Bey'in evine gitmek üzere taksiiye bindim. İran'da birçok terminalde gideceğiniz bölgeye göre ücreti

peşin ödüyorsunuz. Bu sayede şoförle yolcu arasında herhangi bir ücret münakaşası yaşanmıyor. Ben de aynı şekilde bir taksi ile Murtaza Bey'in evine geldim. Murtaza Bey kardeşleri ile birlikte Meşhed'de oto galeri işletmekte. Onun sayesinde Meşhed Merkezi'ni gezme imkânı buldum.

Meşhed'e gittiğim ertesi günü ilk olarak araştırmalarım için Afşarlar Dönemi Hükümdarı Nadir Şah'ın kabrinin ve müzesinin bulunduğu yere gittim. İçeride Nadir Şah'ın mezarının yanında Afşarlar Dönemi'ne ait araç-gereçler, savaş malzemeleri ve döneme ait yazılı kaynaklar yer almaktadır. Alt katta ise kitapların ve çeşitli hediyeliklerin satıldığı satış reyonu mevcuttur. Müzeden birkaç gün boyunca bazı fotoğraf ve kaynaklar temin ettikten sonra Meşhed'in tarihî yerlerini gezmeye karar verdim. Bu sebeple Firdevsi'nin türbesine gitmek için bir taksici ile anlaştım ve Tûs Bölgesi'ne doğru yola çıktım.

Tûs Bölgesi Meşhed merkeze yaklaşık 50 kilometre uzaklıktadır ve taksiyle yarım saat sürmektedir. Kısa süren yolculuğun ardından Firdevsi'nin Türbesi'ne geldik. Bir tür anıt müze şeklinde tasarlanan türbenin giriş kapısı içinde Firdevsi'nin heykelinin bulunduğu ön bahçede yer almaktadır. Daha sonra dikdörtgen biçimli mermer bir bloğun üzerinde Firdevsi'nin beyitlerinin bulunduğu bir yapı karşınıza çıkar. Burası hem Firdevsi'nin kabri hem de müzesidir. İçeride yine beyitlerle bezenmiş duvarlar ve bir de satış reyonu mevcuttur.

Firdevsi'yi ziyaretimin ardından Yezd'de tanıştığım Meşhedli arkadaşlarım Ali ve Mehdi ile irtibata geçtim. Akşam vakti metro vasıtasıyla Millet Park adı verilen büyük bir parkta buluştuk. Burası, içerisinde lunapark yer alan güzel bir parktı. Onlarla bir süre vakit geçirdikten sonra vedalaştık. Ertesi gün ise İmam Rıza'nın Türbesi'ne gitmek için plan yaptım. Türbe ziyaretimin ardından ve bu güzel şehirde tüm işlerimi hallettikten sonra yavaş yavaş Türkiye'ye dönmeye karar verdim.

İran'dan Türkiye'ye dönerken Tebriz ve Hoy üzerinden kara yolu ile gitmeyi planlamıştım. Bu sebeple Meşhed'den Tebriz'e uçak bileti aldım ve Tebriz'e doğru yola çıktım. Tebriz'e indikten sonra daha önceden tanıdığım Celal Abi ile irtibata geçtim. Bu seyahatim İran'a ilk gelişim değildi. Bu sebeple Tebriz'i daha önceden biliyordum. Celal Abi ile görüştüğümüzden sonra beni annesi ile yaşadığı evine götürdü. İki katlı ve bahçeli müstakil bir evde yaşıyorlardı. Yine tipik bir İran evi şeklindeydi.

Tebriz bana her zaman kendi vatanımdaymışım gibi hissettirmiştir. Buranın iklimi büyüdüğüm Eskişehir'in iklimine oldukça benzer. Ancak Tebriz'de vatanımdaymışım gibi hissetmemin sebebi, zannımca şehrin ikliminden daha çok burada herkesin Türkçe konuşmasındandır. Devlet daireleri de dahil olmak üzere hemen hemen her yerde Türkçe konuşulur Tebriz'de.

Tebriz seyahatim süresince bazı tarihî ve doğal güzellikleri gezme imkânı buldum. Bunlardan biri Mavi Cami olarak da bilinen Gök (Göy) Mescid'dir. Milâdî 1465 senesinde Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah Dönemi'nde yapımına başlanan lâkin Akkoyunlular Dönemi'nde tamamlanabilen bu yapı ismini mavi çini süslemelerden almış. Gök Mescid'in duvarlarında Allah lafzı birçok kez yer almakla beraber bahçesinde dönemin şairlerinden Afzaladdin Bedel Khagani'nin heykeli mevcut. Kubbe mimarisi ile dikkat çeken bu yapı depremlerle zarar görmesine rağmen hala ayakta durmaktadır.

Tebriz'in görülmeye değer yerlerinden biri de İl Gölü (Şah Gölü)'dür. Buranın kuruluş tarihi net olarak belli olmasa da parkın Kaçarlar devrinde saray olarak kullanıldığı bilinmektedir. Pehlevîler Dönemi'nde yeniden elden geçirilen park o devirde Şah Gölü olarak isimlendirilmiş. Lâkin 1979 Devrimi'nden sonra parkın adı İl Gölü (Aşiret Gölü) olarak değişmiş. Gölün etrafında büyük bir park ve içerisinde dinlenme alanlarıyla birlikte banklar yer almakta. Tebriz halkı fırsat buldukça burayı ziyaret eder.

Tebriz'in görülmesi gereken yerlerinden bir diğeri de tarihî Tebriz Çarşısı'dır. Unesco Dünya Miras Listesi'ne de giren bu yapı Orta Doğu'nun en büyük kapalı çarşılarından biri olarak anılır. Çarşı içerisinde giyimden gıdaya, oyuncaktan zerzevata kadar birçok farklı ürün yer alır. Çarşı her ne kadar büyüklüğü, mimarisi ve tarihî güzelliğiyle anılsa da esasında İran'ın sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yeri vardır. İran'daki birçok siyasi hareket Tebriz şehrinde, Tebriz Çarşısı'ndan başlamıştır.

İran'a her geldiğimde ülkenin genel olarak temiz görünümü dikkatimi çekmiştir. Fakat gözlemlerime göre Tebriz sokakları diğer şehirlere nazaran daha temizdir. Sokaklar eski de olsa yeni de olsa temizliğini gösteriyordu. Celal Abi'nin evi de eski fakat temiz bir sokağın içerisinde yer alıyordu. İçeriden merdivenli bu ev yine geniş bir salona ve iki ayrı odaya sahipti. Arkada bahçeye açılan büyük bir balkon ve aşağısında meyve ağaçları mevcuttu. Bu ev Celal Abi'nin babasından kalma olduğundan tipik eski İran evi modelini yansıtıyordu.

Celal Abilerde birkaç gün kaldıktan sonra onun arkadaşı Vahid Bey'in davetiyle yerimi değiştirdim. Vahid Bey taksi şoförlüğü yapsa da esas mesleği tarıccılığıydı. Fakat İran'da bu şekilde para kazanmak pek mümkün olmadığından farklı mesleklere yönelmek zorunda kalmıştı. Kendisi ile orada bulunduğum dört gün boyunca Vahid Bey çeşitli Azerbaycan mahnıları okudu ve birçok hikâye anlattı. Vahid Bey ile geçirdiğim güzel günlerden sonra Hoy'a, Yahya Abilerin evine gitmeye karar verdim. Vahid Bey beni Tebriz terminaline kadar uğurladı.

Vahid Bey'den ayrıldıktan sonra otobüsle Hoy'a doğru yola çıktım. Yaklaşık üç saat süren yolculuğun ardından Hoy terminaline ulaştım. Yahya Abi beni aracıyla terminalden karşıladı. Hoy gördüğüm diğer İran şehirlerine göre daha küçük bir yer olsa da birçok tarihî mekâna sahip. Özellikle Hoy kapalı çarşısı şehrin ayakta kalmış tarihî yerlerinden.

Yahya Abi beni karşıladıktan sonra birlikte evlerine gittik. Burası önden bahçeli tek katlı müstakil bir ev. Yine daha önce gördüğüm evler gibi geniş salonlu, Amerikan mutfak tipinde ve iki odalı tipik İran evlerinden. İçeride beni Yahya Abi'nin iki küçük kızı, hanımı ve annesi Fatma Teyze karşıladı. Hoy da tıpkı Tebriz gibi bir Türk şehri olduğundan evde herkes Türkçe konuşuyordu. Fakat beni şaşırtan Yahya Abinin biri 6 diğeri 9 yaşında olan Mahya ve Parya adlı kızlarının İstanbul Türkçesi konuşuyor olmaları idi. Daha sonradan öğrendim ki Mahya ve Parya, evde Türkiye kanallarını izlediklerinden İstanbul aksanını öğrenmişler.

Hoy, İran Azerbaycan'ında Türklük bilinci en yüksek şehirlerden. Her fırsatta Türklükleri ile iftihar eden Hoy halkı Azerbaycan Türkçesi konuşmakta. Şehrin havası ise Tebriz'den biraz daha serin. Daha tanıdık bir iklimi mevcut.

Yine ilginç bir tesadüfle Hoy'da da iki farklı düğün merasimine katılma fırsatı buldum. Yahya Abi ile birlikte büyük bir düğün salonuna giriş yaptık. Salon ortadan bir paravanla ayrılmıştı. Paravanın sağ tarafında erkekler, sol tarafında ise kadınlar oturuyordu. Tek orkestra iki tarafı da eğlendiriyordu. Buradaki düğünlerde de yine çok miktarda yiyecek-içecek servisi yapılıyor. Yemeksiz düğün yoktu. Hoy'da şahit olduğum düğünlerde eğlence aynı gün düğün salonunda yapılıyor ve müzikler Türkçe çalıyor. Özellikle Azerbaycan ve Türkiye havaları ile eğleniyorlardı. Anonlar dahi Türkçe idi. O sebeple kendimi çok da yabancı hissetmemiştim.

Düğün sonrası Yahya Abi beni annesi Fatma Teyzenin köydeki evine getirdi. Bu köy Türkiye'nin Doğu Anadolu'daki köylerini andırıyordu. Orada Fatma Teyzenin diğer çocukları da vardı. Hep birlikte sohbet eşliğinde güzel bir akşam geçirdik. Sabah ise hep birlikte (üç araba) Hoy'a yaklaşık iki saat mesafede bulunan Maku şehrine bağlı Kara Kilise adlı tarihî bir Ermeni Manastırı'nı ziyarete gittik. Manastırın sarımsı bahçe duvarının içerisinde iki adet konik kubbe yer almakta. Bina duvarları ise siyahlı sarılı taşlarla örülü. Etrafı açık bir bölgede yer alan manastır hemen her yerden görülebilmekte.

Manastır, milattan sonra 68 yılında bölge Ermenileri tarafından Hz. İsa'nın 12 havarisinden St. Theddeus adına yaptırılmış. Tarih boyunca birçok deprem sebebiyle harap olan yapı, 14. asırda aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiş. Yine Kaçarlar devrinde detaylı bir tadilatın geçen yapı yakın dönemde Unesco Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Yurtdışından birçok ziyaretçi alan manastır, etkileyici mimarisi ile dikkat çekmektedir.

Kara Kilise Manastırı'nı dolaştıktan sonra çimenlik bir alanda piknik yaptık. Sonrasında akşam Hoy şehir merkezini gezdik. Merkezin biraz dışında Unesco tarafından tescil edilmiş olan Şems Tebrizî'nin kabrini ziyaret ettik. Burası henüz yeni yeni tescillendiğinden etrafı boş duruyor. Kabrin hemen yakınında ayakta kalan bir Moğol-İlhanlı minaresi ve az ilerisinde de Şems Tebrizî'nin beyitlerinin yer aldığı bir tabela bulunmakta.

Keyifli ve faydalı geçen bir günün ardından akşam Fatma Teyzenin evine döndük. Ertesi gün kahvaltıdan sonra yine aynı tayfa ile bu sefer Nahcivan sınırındaki gümrükten muaf olan Bazargan-Culfa Aras Ticaret ve Sanayi Serbest Bölgesi'ne gittik. Burası gümrük vergilerinden muaf tutulan ticarî malların satıldığı yer. Aras Nehri kenarında yer alan bu özel bölgeye Azerbaycan tarafından da giriş mevcut. Öyle ki herkes Türkçe biliyor. Burada bir süre alışveriş yaptıktan sonra Aras Nehri kenarında uygun bir yer bulup piknik yaptık.

Hoy'da geçirdiğim dolu dolu bir haftanın ardından Türkiye'ye dönmeye karar verdim. Yahya Abi beni kendi arabası ile sınıra kadar bırakacağını söyledi. Yahya Abi, annesi, eşi ve çocuklarıyla hep birlikte Razi-Kapıköy sınır kapısına doğru yola çıktık. Yolda birkaç yerde duraklayıp yemek yedikten sonra sınıra doğru devam ettik. Kara yolu ile yaptığım bu yolculuk beni çok etkilemişti. Büyük dağların arasından ve küçük köylerin içinden geçerek sınır kapısına vardık. Yahya Abi elime bir çuval pirinç ve birkaç hediye paketi tutuşturarak beni uğurladı. Böylece sınırdan geçerek Van'a giriş yaptım.

İran'da bulunduğum dönemde genel olarak dikkatimi çeken birkaç noktaya daha değinmek isterim. Bunlardan ilki ülke genelindeki trafik sorunudur. İran'da hemen her yerde bir trafik düzensizliği mevcuttur. Kurallar kırmızı ışıklar haricinde pek uygulanmaz. Hangi aracın nereden geleceğini kestirmek zordur. Ancak şehirlerarası yollar seyahate uygun şekilde geniş ve güvenlidir. Ayrıca İran polisi emniyet kemeri kullanımı hususunda oldukça hassastır. Trafikte ise kadın şoförlerin bize nazaran fazla olması hemen göze çarpar.

İran'da dikkat çeken bir diğer nokta ise sigara kullanımının neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır. Bu sebeple yerlerde sigara izmariti göremezsiniz. Alkol kullanımını ise kanunen yasaktır. Ancak gizli kullanımlar yaygındır. Ülkede alkol yasağı olduğundan marketlerde alkolsüz bira satışı yapılmaktadır.

Biraz da İran'daki ekmek kullanımına değinelim. Gözlemediğim kadarıyla burada ekmek bize göre oldukça az kullanılır. Kullananlar ise somun yerine Berberi adını verdikleri bir çeşit pide yahut lavaşa benzer ekmekleri tüketirler.

Son olarak, İran'da tatma fırsatı bulduğum ab-ı zereşk (zereşk suyu) ve tohm şerbetinden bahsedeyim. Zereşk, daha önce de değindiğim gibi kuş üzümüne benzer fakat kırmızı renkte ekşimsi tadı olan bir meyvedir. Haliyle bu içeceğin tadı da ekşimsidir. Tohm suyu ise bir çeşit meyve suyudur ancak içerisinde ne olduğunu bilmediğim küçük tohumlar yer almaktadır. Farklı türleri olan bu meyve suyu şekerli ve lezzetli bir tada sahiptir.

1. İran'da Şîf Kültürüne Dair İzlenimler

Şîflik yüzyıllardır İran'da hâkim kültür olarak yer almaktadır. Bu sebeple gerek İran'ın günlük yaşantısında gerekse siyasetinde bu kültürü görmek mümkündür. Ben de İran'da bulunduğum süre zarfında Şîf kültürüne dair birçok detayı bizzat gözlemeleme imkânı buldum.

İran'da Şîf kültürüne dair gözlemlerimden biri Gadîr-i Hum Bayramı idi. Gadîr-i Hum hadisesi, Şîf geleneğinde hatırı sayılır bir öneme sahiptir. Bu hadisenin 10/631-632 senesini Zilhicce ayında Hz. Peygamber'in veda haccı dönüşünde Ebvâ ile Cuhfe arasındaki Gadîr-i Hum denilen bölgede gerçekleştiği iddia edilmektedir. Şîf kaynakların büyük önem atfettiği bu hadiseye göre Hz. Peygamber "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan peygamberlik görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirleri asla hidayete erdirmez." ayetinin nazil olmasıyla beraber etrafındakileri Gadîr-i Hum denilen yerde toplamış ve onlara önemli mesajlar içeren bir hutbe okumuştur. Hz. Peygamber hutbesinde Müslümanlara iki ağır emanet bıraktığını belirterek kalabalığın arasından Hz. Ali'nin elini kaldırıp onu kendinden sonra imam tayin etmek amacıyla "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" demiştir. Şîa, bu olayın sıhhatinden şüphe etmediği gibi birtakım ayetlerle hadisenin inandırıcılığını arttırmaya çalışmışlardır. Bu durumda Hz. Ali, bizzat Hz.

Peygamber tarafından vekil tayin edilmiş olmaktadır. Bu anlamda Gâdir-i Hum hadisesi, Hz. Ali'nin velâyet ve hilafetini ispat eden önemli bir argüman olarak kullanılmıştır.³

Öyle ki 20 Eylül tarihinde Hoy Şehri'nden arabalarla Çaldıran'daki Kara Kilise'ye doğru giderken yolda oldukça ilginç bir ritüele rast geldim. Gâdir-î Hum Bayramı vesilesiyle bölge halkı, adeta bu hadiseyi canlandırarak maketten yapılmış bir Kâbe'yi tavaf etmekte ve maketten yapılmış palmye ağaçlarının arasındaki çadırların önünde develerle oturmaktaydılar. Buradaki insanlar beyaz ve siyah kıyafetler içinde Kâbe maketinin önünde tavaf edip ardından Gâdir-i Hum hadisesini canlandırdıktan sonra etraf-takilere tatlı ve şerbet dağıtmışlardı. Bu ilginç töreni yaklaşık bir saat izledim. Sonrasında Kara Kilise dönüşü Hoy merkezde de bu bayramı kutlamak amacıyla büyük bir alanda tertibat kurmuşlardı. Resmî makamlarca düzenlenen bu kutlamada günün anlam ve önemine binaen şiirler ve naatlar okunmuş, Hz. Ali'ye güzellemeler söylenmiş ve yine tatlı ve şerbet ikramı yapılmıştı.

Gâdir-i Hum hadisesinde olduğu gibi Şia mezhebinin kendine has uygulamaları namazlara ve ezanlara da yansımıştır. Bu sebeple gerek camilerde gerekse evlerde namazlar mühür denilen ve toprağın Necef'teki Hz. Ali'nin mezarının toprağı olduğu söylenen (inanılan) sıkıştırılmış toprak yahut taşa alın değdirilmek sureti ile kılınmaktadır. Mühür adı verilen taş olmaksızın namazlar kılınmaz. Bunun yanında İran'da üç vakit ezan okunmakta ve namazlar cem edilmektedir. Okunan ezana "aliyyen veliyullah" ifadesi eklenerek Hz. Ali vurgulanması yapılmaktadır. Cami içlerinde dikkati çeken hususlardan biri ise Türkiye'deki yüksek mihrapların aksine mihrabın cami zemininden bir miktar çukurda olmasıdır.

İran'da ibadete dair dikkati çeken bir başka husus ise Cuma namazlarının her şehirde tek bir merkezde kılınmasıdır. Namazlar ayrı ayrı camilerde kılınmaz. Cuma namazının kılındığı büyük alanlar مصلى نماز جمعه (mosella-yi namaz-ı com'e) ismiyle bilinmektedir. Cuma namazları tek merkezde kılındığından bu namazların siyasî bir etkiye sahip olduğu inkâr edilemez. Benim İran'ın çeşitli şehirlerine dinlediğim Cuma vaazları ve hutbeleri de birtakım siyasî mesajlar içermekteydi. Hatırimda kaldığı kadarıyla vaazlarda İran'ı ve dinî lideri öven ifadelerle, İran'ın gücü vb. konulara değinilmişti. Bu gözlemlerim İran'ın farklı bölgelerinde benzer nitelikteydi.

İran'da Şii kültüre dair gözlemeleme fırsatı bulduğum merasimlerden biri de Farsçada تشييع جنازه (teşyî'-e cenaze) adıyla bilinen cenaze merasimidir. İlk kez yabancı bir kültürde ve farklı bir mezhepte cenaze törenine katılmıştım. Babol'de bulunduğum süre zarfında, arkadaşım Yusuf Hoca vasıtasıyla orada olma imkânı bulmuştum. Burada bana ilginç gelen Yusuf Hoca'nın bu merasime kameraman olarak çağırılmasıydı. Bizim kültürümüzde böyle bir uygulama olmadığından cenaze töreninin kamera ile kayda alınması bana oldukça tuhaf gelmiştir. Yas kültürünün yoğun olarak yaşandığı İran'da bu tarz acı veren hatıraların kayda alınması yine bu kültürün bir tezahürü olduğunu akla getirmektedir.

³ Mustafa Tanrıverdi, "Emâlî'deki Rivâyet ve Görüşler Özelinde Zeydî Muhaddis Ahmed b. İsâ'nın III. (IX.) Asırdaki İtikâdî ve Fikrî Tartışmalara Yaklaşımı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/1 (26) (Mart 2020): 57, 58.

Babol'deki cenaze töreninde kadın ve erkekler ayrı ayrı oturmaktaydı. Kadınlar ile erkeklerin arasındaki yaklaşık iki metrelik mesafede sürekli olarak dolaşan siyah giyimli kadınlar eşliğinde "sine zeden" yani "göğüs dövme" adı verilen bir ritüelle bir çeşit yas faaliyeti gerçekleştirilmekteydi. Cenaze namazının ardından merhumun yakınları kürsü gibi bir yerde ölen şahsa atfen duygusal şiirler ve birtakım güzelleme okumaya başladı. Buna ilaveten نوحه خوان (nohe khvan) yani "ağıt okuyan" adı verilen kişiler tarafından Kerbela ağıtları söylenmeye başlandı. Bu ağıtlarda "Kerbela için ağlamak sevaptır" anlayışı hâkim olduğundan cenazedeki duygu yoğunluğu daha da arttı. Ağıtların bitmesiyle vefat eden gencin mezarının başında dua ettik. İran'da rastladığım mezarlarda dikkatimi çeken hususlardan biri de mezar taşlarındaki şiirler ile merhum yahut merhumenin fotoğraflarının yer almasıydı. Bazı mezar taşlarında ölen kişi hakkında detaylı bilgi verildiği de olur.

Vefat eden gencin defnedilmesinin ardından cenaze sahipleri ile birlikte cenaze evine gittik. Burada bir süre oturduktan sonra cenaze sahiplerinin tanıdıkları ve yakınları ile bir camiye geldik. Burada cami zeminine serili sofralar üzerinde yemek, meyve ve içecekler hazırlanmıştı. Bir çeşit mevlid uygulamasını andırıyordu ancak herhangi bir dua faaliyeti gerçekleştirilmemişti. Ayrıca cenaze evinin sokağında, üzerinde ölen gencin fotoğraflarının yer aldığı, daha önce rastlamadığım süslü ve ışıklı özel bir sehpa hazırlanmıştı. Bu sehpa üzerinde gelen geçenin yemesi için hurmalar mevcuttu. Bu ritüele ise حمله مرگ (hecle merg) adı verilmekteydi. Tüm bu ritüeller bizim kültürümüzde yer almadığından benim için önemli bir tecrübe olmuştu.

Şîî İran kültüründe önem atfedilen bir diğer nokta İmam Rıza Türbesi'dir. Daha önce de bahsettiğim gibi Meşhed'de geçirdiğim 1 haftalık sürede İmam Rıza Türbesi'ni de ziyaret etme fırsatı bulmuştum. Şîî gelenekte Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin Allah tarafından imam olarak seçildiği inancı önemli bir yer tuttuğundan, İran'da 12 imama büyük hürmet gösterilmektedir. Bu imamet silsilesinde yer alan 8. İmam Ali er-Rıza⁴ İran'ın Meşhed şehrinde vefat etmesiyle burası şehitlik adını alarak Ali er-Rıza adına büyük bir türbe inşa ettirilmiştir. Meşhed, bu türbe sayesinde İran'ın hemen her kesiminden ziyaretçi çekmektedir. Bu sebeple şehir ülkenin en önemli turistik bölgesi olarak ifade edilir. Bununla bağlantılı olarak burası diğer şehirlere nazaran daha temiz, modern ve derli toplu bir görünümündedir.

Orada bulunduğum dönem Kurban Bayramı'na denk geldiği için Meşhed'de çok fazla insan yoğunluğu mevcuttu. Bu yoğunluğu İmam Rıza Türbesi'ni ziyaret için gelenler oluşturuyordu. Yani burası Şîî İranlılar için oldukça önemli bir yerdi. Öyle ki şehir merkezindeki tüm yollar türbeye çıkacak şekilde dizayn edilmişti. Benim gittiğim dönemde Türbe çok kalabalık olduğundan buradaki güvenlik önlemleri de üst düzeydeydi. İnsanların üstü güvenlik görevlilerince özenle aranıyor ve herhangi bir hırsızlık ve diğer risklere karşılık ziyaretçilerin tüm değerli eşyaları emanetçilere bırakılıyordu. Uzun bir sıranın ardından nihayet içeri girebildim. Buranın atmosferini tarif etmek gerçekten çok zor. Türbenin ihtişamı insanı doğrudan kendine çekiyor. İçeride büyük

⁴ Ali er-Rıza ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2: 436-438.

bir avlu ve İmam Rıza'nın kabri yer almakta. Buradaki mescidin altın kaplama kubbe-leri sürekli olarak gül suyu ile temizleniyormuş. Yasa gereği türbenin etrafına bina yapımı yasaklanmış. Bu sayede türbe ihtişamından bir şey kaybetmemiş. Her yerde güvenlikler mevcut. Yani oldukça güveli bir yer. Kadınlar چادر “çadoor” adı verilen siyah bir çarşafı içeri girmek zorunda. Kadın ve erkeklerin ayrı sıralar şeklinde içeriye alındığı bu türbeye giriş yaptıktan sonra büyük dikdörtgen bir alanın içine geliniyor. Çok etkileyici bir yer. Herkes kendince ibadetini yapıyor burada. Hatta içeride birkaç gün geceleleyenler dahi var. Türbe içerisinde cami, müze, medrese, kütüphane vs. bölümler yer almakta. Türbedeki hemen tüm yapıların duvarları süslemeli ve kenarlarında ayetler yer almakta. Yapının geneli ele alınacak olursa burada beş giriş kapısı bulunmaktadır. Buradaki en eski ve en önemli yapı ise Ali er-Rıza'nın türbesinin olduğu kısımdır. Türbenin iç kısmı küçük yıldızlı mozaik camlarla süslenmiştir. İçeride kabir olduğu söylenen lahit benzeri büyük dikdörtgen bir mezar yer alır. Ziyaretçiler bu kabre el ve yüz sürerek ağıtlar söyler. Bahçe kısmında ise şadırvan benzeri çeşmeler yer almaktadır.

İmam Rıza Türbesi'nin ziyareti Şifler için o kadar önemlidir ki, buraya gelen ziyaretçiler kendini yarı hacı sayar ve kendilerine “Meşhedî” diye hitap edilir. Ayrıca türbeye ziyarete gidemeyenler gidenlere “oraya gitmek bana da nasip olsun” anlamında “İmam Rıza'dan beni de iste” derler.

İran'da imamet anlayışının öneminden bahsetmiştik. Bu sebeple türbe vb. mekânlar da oldukça rağbet görmekte. Ülkenin hemen her yerinde “imamzade” adı verilen yıldızlı mozaik cam süslemeli türbeler görmek mümkün. Bu mekânların tam olarak kime ait olduğu hususunda halkın da pek bilgisi yok. Hatta konu ile ilgili olarak birçok kişiden buraların devlet tarafından halkı kandırmak (oyalamak) amacıyla yapıldığı yorumunu işittim. İran'da imamzade adıyla anılan türbelerden biri de Şiraz'da bulunan Şah-ı Çerağ Türbesi'dir. Lâkin bu türbenin kime ait olduğu herkesçe bilinir. İçerisinde İmam er-Rıza'nın kardeşleri Seyyid Emir Ahmed ve Mir Muhammed'in mezarları olduğu söylenen bu türbe ve camisi Şiraz'da oldukça meşhurdur. İmam Rıza Türbesi kadar olmasa da burasıda oldukça kalabalık ve hürmet gören bir yer. İçerisi yine mozaik cam süslemeleri ile bezenmiş. Şiraz'ın merkezinde yer alan türbe ilginç mimarisi ile görülmeye değer bir yer.

Şia kültüründe önem atfedilen bir diğer şey şehitlik kültürüdür. İslam sonrası İran için savaşmış ve şehit düşmüş olan hemen herkes saygı ve hürmetle anılır. Bu sebeple ülkenin her yerinde, apartman duvarlarında, televizyon ekranlarında, belediye otobüslerinin arkasında, billboardlarda yani gözünüzün görebildiği hemen her yerde şehitlerin fotoğrafı vardır. Bu şehitler İran-İrak savaşında şehit düşmüş askerlerdir. İran'da ailesinde şehit olanlara devletin maddî imkân sağladığı söylenmektedir.

Mevcut gözlemlerime ilaveten İran'da kullanılan kişi isimlerine de değinmek isterim. Mezhebin gerek devlet eliyle gerekse kültürel olarak halk üzerindeki tesiri büyük. Bu durum özellikle günlük yaşama yansımış durumda. Örneğin İran'da Ayşe, Ömer, Ebu Bekir, Osman gibi isimleri işitmek zor. En azından ben hiç rastlamadım. Fakat Zeynep, Hatice, Zehra, Zöhre, Abdullah, Ali, Rıza, Ali Rıza, Hasan, Hüseyin, Zeynel, Ebulfazl vs. isimleri çokça duyulur. Özellikle Ebulfazl isminin ayrı bir yeri vardır

İran'da. Hz. Ali'nin oğullarından olan ve esas adının Celal Abbas olduğu bilinen Ebulfazl, Kerbela'da şehit düşmüştür. Bu sebeple Şîî kültürde kendisi saygı ve hürmetle anılmaktadır. Öyle ki İran'daki birçok evde Ebulfezl isminin yer aldığı tablolara rastlamak mümkündür.

Son olarak İran'da başörtü kültürüne değinmek isterim. Örtünme kültürden ziyade bir kural olarak karşımıza çıkıyor İran'da. Özellikle kadınlar üzerine uygulanan bir kural. Örtünme hususunda bir sınır yok. Yani isteyen tamamen çarşafa da girebiliyor. Ancak dışarıda tüm kadınlar en az saçlarının topuzunu yani başlarının yarısını kapatmak zorunda. Elbette yazları kısa kollu giymek de yasak kadınlar için. Lâkin küçük kız çocukları açısından böyle bir yasak söz konusu değil. İran'da karşılaştığım ve bu konu üzerine sohbet etme fırsatı bulduğum genç ve yaşlı kadınların fikirleri farklı farklı. Kimisi isteyerek örtünüyor kimisi mecbur kaldığı için örtünüyor. Ancak şu bir gerçek ki İran'daki gençlik arasında İslâm karşıtı söylemler yaygın. Söz konusu dinî baskılardan dolayı kendilerinin İslâm'a sempati duymadıklarını ifade ediyorlar.

İran'da bulunduğum üç ay boyunca birçok tecrübe edindim ve bu tecrübeleri burada aktarmaya çalıştım. Edindiğim bu tecrübelerde benim herhangi bir kuruma bağlı kalmadan şehir şehir dolaşmamın etkisi büyüktü. Bu sayede farklı kültürleri tanıma imkânı bulup farklı güzellikleri görme fırsatını yakaladım. Seyahatim İran ve İran halkı hakkında genel bir fikir edinmemi sağladı. Özetle İran, gerek tarihi ve doğası ile gerekse sıcak ve samimi insanlarıyla Türk dostu misafirperver bir ülke. Tüm bu yönleriyle kadim komşumuz İran'ın mutlaka gidilip tecrübe edilmesi gereken bir yer olduğu kanaatindeyim.

Kaynakça

İran (Toplum, Devlet ve Siyaset). ed. Burak Tangör. Ankara: *Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü*, 2016.

Hourcade, Bernard. "İran (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)". *İslam Ansiklopedisi*. 22: 392-394. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Ali er-Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989. 2: 436-438.

Tanrıverdi, Mustafa. "Emâlî'deki Rivâyet ve Görüşler Özelinde Zeydî Muhaddis Ahmed b. İshâ'nın III. (IX.) Asırdaki İtikâdî ve Fikrî Tartışmalara Yaklaşımı". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/1 (26) (Mart 2020): 36-63.

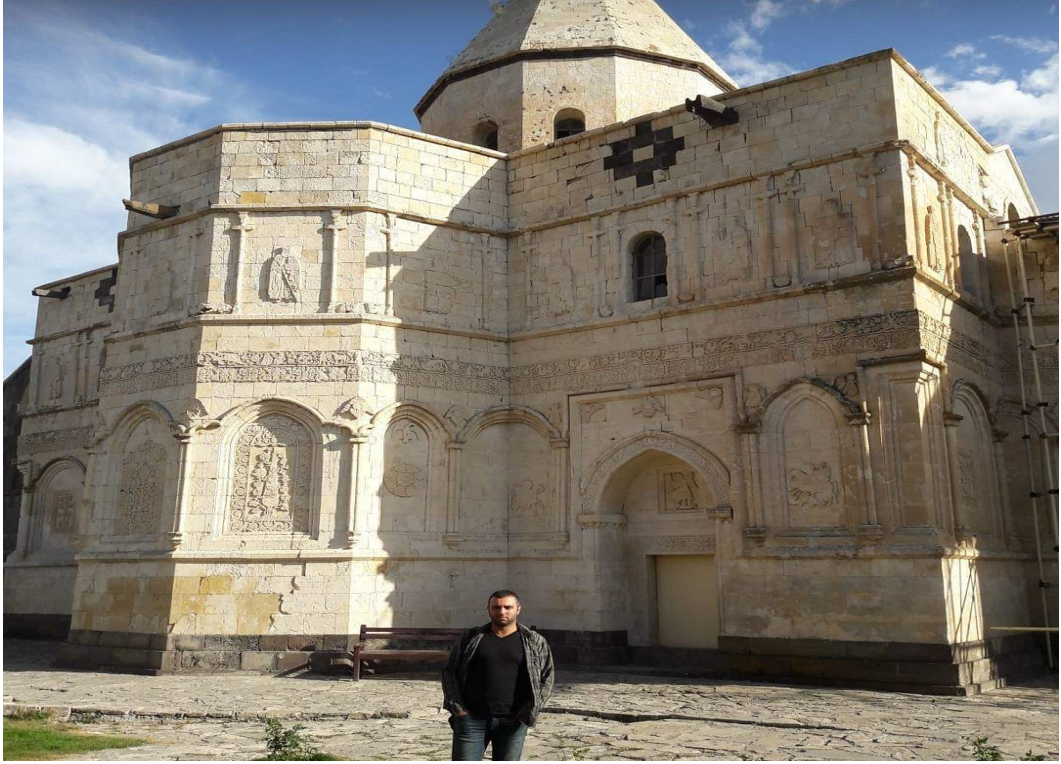
EKLER

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Şems Tebrizî'nin kabri. (Hoy)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Şems Tebrizî'nin kabri ve Moğol İlhanlılar'dan kalma minare. (Hoy)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Kara Kilise.

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Kerim Han Sarayı. (Şiraz)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Şah Çerağ. (Şiraz)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Geleneksel Kaşkay Türk'ü kadını. (Şiraz)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Bir Kaşkay Türk'ünün evindeki kilim dokuma tezhahı. (Şiraz)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Heşt Beheşt Sarayı'ndan genel bir görünüm. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Heşt Beheşt Sarayı'nın bahçesi. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Nizâm-ül-Mülk'ün kabri. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Mescid-i İmam. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Mescid-i Şeyh Lütfullah. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Nakş-ı Cihan Meydanı. (İsfahan)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Yezd Sokakları.

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Devlet Abad Bahçesi-Dünyanın en uzun badgiri. (Yezd)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Meşhur Yazd badgirleri.

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Firdevsi'nin müzesi ve türbesi. (Meşhed)

Fotoğraf: Alper Yıldırım. Nadir Şah'ın kabri. (Meşhed)